

*i.f.d., Aytən Səfəralı qızı ZEYNALOVA,
magistr, Nilufər Mahir qızı SALMANLI
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti*

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA BANK RİSKLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASI MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Məqalədə əsasən Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının, Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən Kommersiya Banklarının, Dövlət Statistika Komitəsinin, Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun material və məlumatları, illik hesabatları, statistik məlumatlardan istifadə edilərək Azərbaycan Respublikasında bank risklərinin idarə olunması, banklarda korporativ idarəetmə məsələlərinə, ümumilikdə, bankların fəaliyyətində risklər və onların təsnifatına aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: *bank sistemi, bank riskləri, bank risklərinin idarə olunması, faiz dərəcələri, bank əməliyyatları.*

Giriş

Tam əmin olmadan hansısa əməliyyatın həyata keçirilməsinin nəticəsi müsbət və ya mənfəətli ola bilər. Zəruri nəticələri əldə etməmək şəraitində həmin əməliyyatların yerinə yetirilməsi riskdir. İqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən bank sahəsində də hər hansı əməliyyat dəqiq planlaşdırılsa da ehtimal olunan hadisələrlə əlaqədar onun tam yerinə yetirilmə ehtimalı mövcuddur. Bank sahəsi də riskli fəaliyyət sahəsi hesab edilir.

Bank sahəsində risk - ehtimal olunan və ya gözlənilməz hadisələrin baş verməməsi nəticəsində yaranan xərclərin bankın kapitalına mənfəətli təsir göstərmə ehtimalıdır. Bütün bank əməliyyatlarının itkilərə məruz qalma ehtimalı yüksəkdir. Müasir dövrdə bank riskləri problemi xüsusilə kəskinləşir və onların idarə olunmasına zərurət yaranır. Bank fəaliyyətinin uğurları birbaşa olaraq risklərin idarə olunmasının keyfiyyətindən asılı olduğundan bu mövzu diqqətə layiqdir.

Kommersiya banklarının menecmentinin əsas məqsədi və hədəfi maksimum dərəcədə mənfəətli liliyi təmin etmək və riskləri minimuma endirməkdən ibarətdir. Bir bankın ən vacib məqsədi aktiv və passivlərində riskləri minimuma endirmək və yüksək bir xalis faiz marjasında saxlayaraq idarə etməkdir.

Bankların iqtisadi fəaliyyətlərində qarşısı alınması mürəkkəb olan ən böyük problem risk olaraq qalmaqdadır. Məhz bu baxımdan banklar fəaliyyətlərində mövcud ola biləcək riskləri əvvəlcədən müəyyənləşdirməli, onların tənzimlənməsi məqsədilə limitlər təyin etməli, onları ciddi şəkildə nəzarətdə saxlamalı, vaxtaşırı monitorinqlərin keçirilməsini təmin etməlidirlər. Bu məqsədlə bankda risk yönümlü komitələrin, daxili audit bölməsinin fəaliyyətindən geniş şəkildə istifadə olunmalı, onların irad və təklifləri, tövsiyələri müvafiq bank menecmenti ilə ətraflı şəkildə müzakirə olunmalı və icrasına nail olunmalıdır.

Bankların fəaliyyətində risklər və onların təsnifatı. Risk bankın kapitalına və ya mənfəətinə təsir göstərə bilən gözlənilən və ya gözlənilməz hadisələr kimi xarakterizə olunur. Riskin mövcud olması öz - özlüyündə narahatçılıq yaratmamalıdır. Adətən risklər o zaman məqbul sayılır ki, onlar anlaşılabilir. Məqbul olmayan məqsədlə nizamnamə kapitalının məbləğini artırır və ya risklərin idarə edilməsi proseduralarını gücləndirir.

Risk dedikdə, təbiətdəki müxtəlif fors-major dəyişiklikləri və insan cəmiyyətinin fəaliyyət növlərinin itki təhlükələri anlaşılır. Risklər tarixi və iqtisadi kateqoriyadır. Tarixi kateqoriya olaraq, risk insan tərəfindən davranış ehtimalıdır. Bu da öz növbəsində riskin tarixi olaraq cəmiyyət inkişafının bütün hərəkəti ilə bağlılığına dəlalət edir.

İqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədar əmtəə - mal münasibətləri yaranır və risk iqtisadi kateqoriya olaraq gözlənilən və ya gözlənilməyən bir hadisə anlayışını alır.

Ümumiyyətlə, bank praktikasında risklərə baxışın iki nəzəriyyəsi mövcuddur:

1. "Tənha risklər" – burada hər bir aktivə ayrılıqda baxılır;

2. "Portfel risklər" – burada ödənişin xarakteri, verilmə müddətləri, onların yerləşdirmə sahələri və s. bu kimi oxşar xassələrə malik müəyyən qrup kreditlərə, investisiya qoyuluşlarına ümumilikdə baxılır.

Risklərin qəbul olunması – bank işinin əsasıdır. Banklar artıq gəlirliliyin əldə olunmasında maraqlıdır. Ancaq bu istəyə itki ehtimalı sərhəd qoyur. Bank fəaliyyətinin riski faktiki mənfəətin bankın gözlənilən, planlaşdırılmış mənfəətindən az olması deməkdir. Gözlənilən mənfəət çox olduqca risk də öz növbəsində artır. Gözlənilməyən problemlər yarandıqda, yeni məqsədlər bankın keçmiş təcrübəsinə uyğun gəlmədikdə, rəhbərlik maliyyə zərəri ilə nəticələnə biləcək qərarı vaxtında və lazımı səviyyədə qəbul edə bilmədikdə, qanunvericiliyin qeyri-dəqiqliyi riskin səviyyəsini artırır. Risklərin düzgün qiymətləndirilməməsi bank üçün mənfəi nəticələnə bilər. Məsələn, 1989-cu ildə Britaniyanın "Midland Bank"ı kreditlər üzrə ssuda faizinin səhv proqnozu nəticəsində 116 mln. funtsterlinq itirmişdir.

Ümumiyyətlə, bankların üzləşmiş olduqları risklər çoxluq təşkil edir və onlar iqtisadçılar tərəfindən müxtəlif şəkildə təsnifləşdirilir. Bununla belə, kommersiya banklarının üzləşdiyi riskləri əsasən kapital riski, kredit riski, hüquqi risk, likvid risk, əməliyyat və texnologiya riski, strateji risk kimi əks etdirmək məqsəduyğundur.

Kapital riski – kapitalın və digər bazar qiymətli kağızların qiymətlərindəki dəyişikliklərə görə yaranan riskdir.

Kredit riski əsas borcun və borc faizlərinin ödənilməməsi riskidir.

Hüquqi risk – normativ aktların yerinə yetirilməməsi, qanunvericilikdə dəyişiklik, nizamlayıcı sənədlərin olmaması ilə əlaqədar yaranan risklərdir.

Likvidlik riski, bankın aktivlərində olan artımı maliyyələşdirə bilməməsi və öz öhdəliklərini vaxtı-vaxtında yerinə yetirə bilməməsi riskidir.

Əməliyyat və texnologiya riski, qeyri - adekvat və ya uğursuzluqla nəticələnmiş daxili proseslərdən, insanlardan və ya sistemlərdən, yaxud kənar hadisələrin baş verməsindən yaranan zərər riskidir. Başqa sözlə desək, əməliyyat və texnologiya riski bankın uzunmüddətli mövcudluğuna təsir edən və korporativ idarəetmə, daxili nəzarətdəki pisləmə və ya idarəetmə, bütövlük, nəzarət və davamlılıq cəhətdən qeyri – adekvat informasiya texnologiyalarının mövcud olması nəticəsində yaranan risklərdir.

Strateji risk yalnız biznes qərarlarının qəbul edilməsinin və ya biznes mühitindəki dəyişikliklərə cavab vermək qabiliyyətinin olmamasının mənfəət və kapitalla cari və potensial təsiri kimi açıqlanır. Bu risk bankın strateji məqsədləri, bu məqsədlərə nail olunacaq biznes strategiyaları, bu məqsədlər üçün istifadə olunan resurslar və icraçının keyfiyyəti ilə bağlıdır [255].

Banklarda korporativ idarəetmə. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, banklarda korporativ idarəetmənin düzgün qurulmaması, risklərin idarə olunması və daxili nəzarət problemləri əksər hallarda ayrı-ayrı banklarda böhran yaranmasına səbəb olur və bank sektorunun maliyyə sabitliyi təhlükəyə məruz qalır. Bank biznesinin sürətlə inkişaf etdiyi müasir şəraitdə risklərin idarə olunması problemi, həmçinin Azərbaycanın bank sisteminin vəziyyətinə də mənfəi təsir göstərə bilən ciddi amillərdən birinə çevrilir.

Bankda risklərin idarə olunması ən vacib məsələlərdəndir. Banklar yarandığı zaman əsasən müştərilərə kassa, hesablaşma, əmanətlərinin cəlb olunması kimi xidmətlər göstərirdi. Lakin, tədricən bankların fəaliyyət dairəsi daha da genişlənmiş və aktiv şəkildə cəlb olunmuş sərbəstləşmiş pul vəsaitlərinin iqtisadiyyatın bu və ya digər sahələrinə müəyyən ssuda formasında verilməsi, bu və ya digər qiymətli kağızlara investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilməsinə başlamışdır.

Hal - hazırda kreditləşmə fəaliyyəti bank işinin əsasını təşkil edir, onun keyfiyyət və mahiyyətinin bazisi rolunda çıxış edir. Ümumiyyətlə, risklərin içində kredit ən çox diqqət tələb edir. Çünki,

onun keyfiyyətindən bank işinin müvəffəqiyyəti bilavasitə asılıdır. Bütün dünyaya qabaqcıl ölkələrin də təcrübəsi göstərir ki, bankların müflisləşməsi əsasən, çoxsaylı risklərin düzgün müəyyən-ləşdirilməsi və vaxtında qabaqlayıcı tədbirlərin görülməməsi nəticəsində onun aktivlərinin keyfiyyətinin aşağı düşməsindən irəli gəlmişdir.

Risklərin idarə olunması bank işinin əsası sayılır. Banklar o vaxt müvəffəqiyyət əldə edir ki, qəbul olunmuş risklər ağılasığan, nəzarət olunan və onların maliyyə imkanları çərçivəsində olsun. Bank kifayət qədər likvid aktivlərə malik olmalıdır ki, bütün vəsait axınlarını vaxtılı-vaxtında ödəyə bilsin, xərclər və zərərlər isə səhmdarlara uyğun olan mənfəət məbləğini təmin etsin. Bunların həyata keçməsi risklərin qəbul və idarə olunması siyasətinin əsasıdır. Bu işin məqsədi isə bank risklərinin nəzəriyyəsinin təhlili, risklərin qiymətləndirilməsi və idarə olunması üsullarının təyin olunması, risklərin idarə olunmasında yaranan problemləri bank və dövlət ixtisası ilə bağlı, bank metodikalарının yaxşılaşdırma yollarını aşkar etmək və risklərin idarə olunmasında bank rəhbərliyinin perspektivlərini təyin etməkdir.

Bankların fəaliyyəti zamanı yaranan risklər və böhran şəraitində dayanıqlığı təmin etməyə yönəldilmiş bank risklərinin idarə olunması metodlarının öyrənilməsinə böyük ehtiyac vardır. Aparılan tədqiqatlardan da göründüyü kimi, ölkənin kredit siyasətinin əsas halqası olan bank riskləri, onların tənzimləmə metodları, başlıca istiqamətləri, alətləri və banklarda risk menecmentinin təkmilləşdirilməsi yolları əsas götürülür.

Bank risklərinin yaratdığı problemlərin aradan qaldırılmasında, xüsusilə bank risklərinin idarə olunması sahəsində Mərkəzi Bank tərəfindən həyata keçirilən tədbirləri aid etmək olar. Əlbəttə ki, bu zaman ölkəmizdə mövcud olan kommersiya banklarının ayrılmaz hissəsi olan risklərin idarə olunması departamentləri əsas müzakirə obyektləridir. Məqalədə nümunə kimi seçilmiş əsas "Accessbank" kommersiya bankıdır [5].

"Accessbank"da risklərin idarə edilməsi aşağıdakı məqsədlərlə həyata keçirilir:

- Qəbul olunmuş risk səviyyəsinin aşkarlanması, ölçülməsi və müəyyən olunması;
- Bank fəaliyyətinin bütün istiqamətlərində risk mənfəətlilik əmsallarının optimallaşdırılması;
- Risklərin, Bankın maliyyə sabitliyinə, eləcə də onun kreditörünün və əmanətçilərinin maraqlarına təhlükə yaratmayacağı səviyyədə saxlanması.
- Bankın bütün əməkdaşları tərəfindən, bankın normativ - hüquqi aktlarına, təsisçilik və daxili sənədlərinə riayət olunmasına nəzarət;
- Bank üçün mənfəi hallar yarandıqda bankların üzləşdiyi risklərin minimuma endirilməsi [5].

Risklərin qiymətləndirilməsi prosesi bankın tərtib etdiyi risk xəritəsində əhatəli şəkildə öz əksini tapmışdır. Bankda biznes kreditləri üzrə borcalanların qiymətləndirilməsi zamanı borcalanların maliyyə göstəriciləri, kredit tarixi, girov təminatı, kreditin təyinatı, borcların biznes fəaliyyətinin təcrübəsi, borcalana təsir edən bazar amilləri və xarici amillər nəzərə alınır. Borcalanların istehlak kreditləri üzrə qiymətləndirilməsi bankdaxili qaydalar və skoring sistemi üzrə həyata keçirilir [4].

Sözü gedən bankın fəaliyyətinin əsas iqtisadiyyatına hesabların açılması və idarə olunması, hüquqi və fiziki şəxslərin kreditləşdirilməsi: pul vəsaitlərinin yığıma alınması və s. fəaliyyətlər aiddir.

Nəticə

Məqalədə əsasən aşağıdakı məqsədlərə çatmaq nəzərdə tutulmuşdur:

- 1) Risklərin idarə olunması sahəsində Mərkəzi Bankın rolunun öyrənilməsi;
- 2) Bank risklərinin tənzimləmə metodları və alətlərinin müəyyən edilməsi;
- 3) Ölkəmizdə bank risklərinin idarə olunması siyasətinin həyata keçirilməsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyən edilməsi.

ƏDƏBİYYAT

1. “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 16 yanvar 2004
2. “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 10 dekabr 2004.
3. R.Bəşirov. “Bank işi” Bakı, 2016, 391 səh.
4. <http://www.e-qanun.az/framework/41441>
5. <https://www.accessbank.az/az/>

*д.ф.э., Айтен Сафаралы кызы Зейналова,
тагистр, Нилуфер Махир кызы Салманлы
Азербайджанский Университет Кооперации*

Вопросы управления банковскими рисками в Азербайджанской Республике

Резюме

Основное внимание в статье уделено вопросам управления банковскими рисками в Азербайджанской Республике, корпоративного управления в банках, использования данных и информации, годовых отчетов, статистических данных Центрального банка Азербайджанской Республики, коммерческих банков, Госкомстата, Всемирного банка, Международного валютного фонда и их классификация.

Ключевые слова: банковская система, банковские риски, управление банковскими рисками, процентные ставки, банковские операции.

*PhD in economics Aytan Safurali Zeynalova,
Master Nilufer Mahir Salmanli
Azerbaijan Cooperation University*

Banking risk in Azerbaijan Republic Control

Summary

The article mainly focuses on the issues of banking risk management in the Republic of Azerbaijan, corporate governance in banks, the management of bank risks in the Republic of Azerbaijan by using files and information, annual reports, statistical data of Central Bank of the Republic of Azerbaijan, Commercial Banks, State Statistics Committee, World Bank, International Monetary Fund, the corporative managing of problems in banks, and the risks and their classification activities have been clarified here.

Key words: banking system, banking risks, bank risk management, interest rates, banking operations.